

Конституційно-правовий статус ЗМІ:

поняття, структура та юридичні ознаки

І. В. Людвик

аспірант Інституту законодавства
Верховної Ради України

Стаття присвячена обґрунтуванню теоретико-методологічних основ конституційно-правового статусу ЗМІ в Україні. Визначається поняття конституційно-правового статусу ЗМІ, його юридична конструкція та основні структурні елементи, виявляється система його загальних і спеціальних юридичних ознак.

Ключові слова: засоби масової інформації (ЗМІ), конституційно-правовий статус ЗМІ, юридична конструкція правового статусу ЗМІ, конституційна правосуб'єктність ЗМІ.

Стаття посвящена обоснованию теоретико-методологических основ конституционно-правового статуса СМИ в Украине. Определяется понятие конституционно-правового статуса СМИ, его юридическая конструкция и основные составляющие элементы, выявляется система его общих и специальных юридических признаков.

Ключевые слова: средства массовой информации (СМИ), конституционно-правовой статус СМИ, юридическая конструкция правового статуса СМИ, конституционная правосубъектность СМИ.

The article is devoted to substantiation of the theoretical and methodological foundations of constitutional legal status of the media in Ukraine. The concept of constitutional legal status of the media, its legal structure and main structural elements are defined. The system of general and special legal characteristics is revealed.

Keywords: mass media, constitutional legal status of the media, legal structure of the legal status of the media, the constitutional legitimacy of the media.

Як відомо, роль засобів масової інформації (далі – ЗМІ) у суспільстві посилюється в період загострення політичної ситуації в державі, а також у період криз, коли саме ЗМІ здійснюють легітимний вплив на політичний вибір громадян. Цю тезу підтверджують і конституційно-правові реалії сьогодення в Україні, зокрема, перманентна політико-правова криза 2007–2010 рр., яка ознаменувалась достроковим припиненням Президентом України повноважень Верховної Ради України V скликання, проведенням 30 вересня цього ж року позачергових виборів народних депутатів України; неоднозначним процесом формування парламентської коаліції; черговими виборами Президента України в березні 2010 р.; конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо неконституційності Закону України № 2222 від 8 грудня 2004 р. «Про внесення змін до Конституції України» та визнанням Конституційним Судом України неконституційності відповідного Закону; місцевими виборами 31 жовтня 2010 р. тощо.

Зокрема, під час чергових виборів Президента України і місцевих виборів 31 жовтня 2010 р. ЗМІ виступили активними учасниками конституційно-правових відносин, висвітлюючи політико-правові позиції кандидатів і політичних партій, що бе-

руть участь у виборах Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад і сільських, селищних, міських голів, а також факти порушень чинного законодавства під час виборчого процесу. Отже, на нашу думку, українські та зарубіжні ЗМІ, які об'єктивно висвітлювали вказані події та своєчасно доводили інформацію про них до громадян, продемонстрували важливість свого впливу на конституційно-правові процеси в сучасній Україні.

Водночас, доводиться констатувати і той факт, що нині саме ЗМІ, у силу недосконалості конструкції їх конституційної правосуб'єктності, зокрема, конституційної деліктоздатності, залишаються найбільш вразливими у своїх правах учасниками конституційних правовідносин в Україні. Йдеться не лише про рішення судів загальної юрисдикції про накладення різних санкцій, реалізація яких здатна призвести до банкрутства ЗМІ, а й про позбавлення ЗМІ ліцензій з боку органів держави та інші види судового та позасудового впливу на їх діяльність.

У цьому випадку можна говорити про недосконалість чинного конституційного законодавства України про ЗМІ. Утім, будь-яка конституційна правотворча та правозастосовна діяльність вимагає свого належного комплексного теоретико-методологічного обґрунтування, що в повній мірі відноситься й до ЗМІ, а також до необхідності наукового висвітлення їх конституційно-правового статусу. Натомість монографічні дослідження конституційно-правового статусу ЗМІ нині в українській юридичній науці не здійснювалися. У зв'язку з цим, хотілось би обґрунтувати наш підхід до вирішення цієї актуальної наукової проблематики.

Нині статус суб'єктів конституційного права України, включаючи і ЗМІ, неможливо уявити поза межами їх доктринального статусу, який виступає теоретико-методологічною основою для розуміння сутності та змісту конкретного суб'єкта, його призначення в механізмі конституційно-правового

регулювання тощо. Не менш важливим для конституційно-правового статусу ЗМІ є і їх інституційна складова, що дозволяє розглядати ЗМІ як активного учасника конституційних правовідносин. Таким чином, конституційно-правовий статус ЗМІ в Україні складається, у першу чергу, з доктринальних, нормативно-правових і організаційно-правових структурних елементів, які й визначають його сутність і зміст.

Доктринальна основа конституційно-правового статусу ЗМІ сформувалася під впливом генезису національної правової доктрини (від лат. *doctrina* – вчення) і, присуті, є її важливою складовою. При цьому слід погодитися з Т. М. Пряхіною стосовно того, що доктрина має не лише теоретико-методологічну, а й практичну спрямованість, оскільки вона пропонує не лише теоретичне обґрунтування виникаючих у праві проблем, а й має можливість безпосередньо впливати на державно-правове будівництво. Тобто доктрина є комплексним і багатоманітним поняттям [7, с. 10-11].

Очевидно, що формування доктринального статусу ЗМІ в конституційному праві передбачає проведення комплексних наукових досліджень, присвячених генезису відповідного правового статусу, сутності, змісту та структури, а також шляхів і перспектив його унормування в чинному законодавстві. Результати цих досліджень повинні стати креативною серцевиною конституційно-правового статусу ЗМІ, отримати своє логічне завершення в системі концепцій, теорій і вчень щодо юридичних особливостей конституційно-правового статусу ЗМІ, а також здобути своє унормування в конституційних принципах організації та діяльності ЗМІ в Україні.

Щодо останніх, то до них українські вчені відносять принципи свободи створення, розповсюдження, отримання, застосування інформації; об'єктивності, достовірності, повноти і точності інформації; гармонізації інтересів людини, суспільства та держа-

ви в інформаційній діяльності; обмеження доступу до інформації лише на підставі закону; недопущення незаконного розповсюдження, застосування і порушення цілісності інформації [4, с. 85]. Проте має рацію російська вчена Н. О. Богданова, яка стверджує, що за характером логічного узагальнення конституційно-правових знань, змістовному наповненню та формою доктрину можна порівнювати і з принципами, і з теоріями, і з концепціями. Кожна з цих правових конструкцій має всі шанси трансформуватися в правову доктрину [2, с. 191].

Нормативно-правова складова (компонент) конституційно-правового статусу ЗМІ в Україні визначається системою нормативно-правових актів та інших джерел права (правові звичаї тощо), які визначають конституційні основи формування та діяльності досліджуваного суб'єкта конституційного права. Так, попередньо згадувані та інші раціональні й міжнародні нормативно-правові акти визначають конституційні засади утворення ЗМІ в Україні, основні організаційно-правові форми їх діяльності та різні правові статуси ЗМІ, їх правосуб'єктність, зокрема щодо реалізації конституційного права громадян на інформацію, конституційні гарантії діяльності ЗМІ, а також встановлюють юридичну відповідальність за порушення чинного законодавства про ЗМІ тощо. Очевидно, що нормативно-правова складова юридично закріплює той ідеальний конституційно-правовий статус ЗМІ, до якого прагнуть суб'єкти нормотворчості.

Реалізуючи свій конституційно-правовий статус, ЗМІ стають учасниками відповідних правовідносин. Тобто якщо нормативно-правова складова визначає здебільшого статичний конституційно-правовий статус ЗМІ як суб'єкта конституційного права, то організаційно-правова складова наповнює змістом правозастосовний аспект їх діяльності, або поведінки як учасників конституційних правовідносин. У цьому сенсі, особливої важливості набуває

організаційно-правова, або ж інституційна складова конституційно-правового статусу ЗМІ, пов'язана насамперед із забезпеченням ними конституційного права громадян України вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

На нашу думку, нормативно-правовий, або ж інституційний складовий елемент (компонент) конституційно-правового статусу ЗМІ в Україні представлений системою суб'єктів – власне, самі ЗМІ, органи державного управління в сфері організації та діяльності ЗМІ, інститути громадянського суспільства, що захищають як конституційні права громадян на інформацію, так і права самих ЗМІ («Артикль 19» та ін.) тощо – та юридичними зв'язками між ними. Він визначає конституційно-правовий ЗМІ в динаміці. Тобто інституційний компонент конституційно-правового статусу ЗМІ є насамперед юридичним механізмом реалізації їх конституційно-правового статусу.

Очевидно, що такі виявлені нами складові конституційно-правового статусу ЗМІ, як доктринальний, нормативно-правовий і організаційно-правовий складники, отримують своє втілення та розкриваються в традиційних елементах їх юридичної конструкції. На нашу думку, основним складовим елементом структури конституційно-правового статусу ЗМІ та інших суб'єктів конституційного права є їх правосуб'єктність.

Категорія «правосуб'єктність» є достатньо дослідженою у загальній теорії права, хоча й стосовно неї українські та зарубіжні вчені висловлюють нові точки зору. Так, українські теоретики права вважають, що правосуб'єктність являє собою сукупність правоздатності та дієздатності [9, с. 444]. Російські вчені стверджують, що правосуб'єктність, яка розуміється як сукупність двох можливостей (властивостей): можливості мати права та обов'язки, а також можливості своїми діями набувати

і здійснювати права, створювати для себе і виконувати обов'язки (тобто як сукупність право- і дієздатності), не збігається з поняттям суб'єкта права. Правосуб'єктний зв'язок не є для суб'єкта права статичним, незмінним, він змінюється разом із суб'єктом та його властивостями [1, с. 129, 131]. В юридичній науці існують і інші теоретико-методологічні підходи щодо розкриття сутності та змісту правосуб'єктності. Узагальнюючи зазначені погляди на сутність і зміст правосуб'єктності, можна зробити висновок, що конституційна правосуб'єктність ЗМІ є системою визначеної Конституцією та законами України правоздатності, дієздатності, а також деліктоздатності цього суб'єкта.

Разом з тим, таке визначення конституційної правосуб'єктності ЗМІ породжує й нові проблемні запитання, зокрема, щодо виникнення, зміни і припинення конституційної правосуб'єктності ЗМІ, змісту та обсягів конституційної правоздатності, дієздатності та деліктоздатності ЗМІ тощо. При цьому, слід враховувати, що назва «ЗМІ» є узагальнюючою для цілої системи учасників відповідних правовідносин, чия конституційна правосуб'єктність може суттєво відрізнитись.

Окрім конституційної правосуб'єктності, важливим елементом структури конституційно-правового статусу ЗМІ є принципи їх організації та діяльності, а також конституційні гарантії відповідної діяльності. Як відомо, в демократичному громадянському суспільстві, до створення якого прагне Україна, організація та діяльність ЗМІ має ґрунтуватися на певних принципах, тобто керівних ідеях і засадах організації та діяльності ЗМІ у межах правового поля. Основними принципами правового статусу ЗМІ в Україні є принципи відкритості, прозорості, незалежності та неупередженості.

Водночас незалежність ЗМІ не означає їх повну безконтрольність. Законодавство більшості країн світу вносить контроль за діяльністю ЗМІ. Він здійснюється у вигляді безпосереднього чи опосе-

редкованого державного управління, а також за допомогою спеціалізованих органів державної влади. Безпосереднє управління ЗМІ з боку держави допускається, якщо такі ЗМІ не є юридичною особою і утримуються за рахунок державного бюджету. Опоередковане ж управління ЗМІ, як правило, здійснюється через публічні корпорації, які отримують від держави відповідну ліцензію, умови і час дії якої жорстко регламентуються державою [3, с. 163]. На нашу ж думку, найбільш оптимальним видом контролю за ЗМІ в демократичних країнах, включаючи Україну, повинен визнаватись судовий контроль. Вплив держави на ЗМІ має бути раціональним, у зв'язку з цим нині на зріла необхідність прийняття Закону «Про роздержавлення засобів масової інформації в Україні» і низки інших законодавчих актів.

Узагальнюючи положення про юридичну конструкцію конституційно-правового статусу ЗМІ в Україні, слід відзначити складність її побудови. Так, на нашу думку, можна стверджувати про дворівневу юридичну конструкцію правового статусу відповідного суб'єкта конституційного права. Сутність, тобто походження юридичної конструкції правового статусу ЗМІ, визначають доктринальні, нормативно- та організаційно-правові складові елементи, а зміст – поняття ЗМІ, принципи їх роботи, конституційна правосуб'єктність ЗМІ та гарантії їх діяльності. Зазначені сутнісні та змістовні структурні елементи конституційно-правового статусу ЗМІ вбачаються достатніми для ефективної діяльності чи поведінки ЗМІ щодо реалізації та забезпечення конституційного права громадян, встановленого частиною другою ст. 34 Конституції України, вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Отже, конституційно-правовий статус ЗМІ в Україні, на наше переконання, є системою доктринальних, нормативно- та організаційно-правових складників, які визначають поняття, принципи, конституцій-

ну правосуб'єктність та гарантії діяльності та поведінки ЗМІ щодо реалізації свободи масової інформації та забезпечення конституційного права громадян України вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Для категорії «конституційно-правовий статус ЗМІ» властиві певні ознаки, які розкривають її властивості. Насамперед для конституційно-правового статусу ЗМІ властиві загальні ознаки, притаманні статусу всіх суб'єктів права в цілому. Щонайперше, слід погодитися, що зміст конституційно-правового статусу ЗМІ, як і зміст інших суб'єктів права, визначається його правосуб'єктністю, яка складається з правоздатності, дієздатності та деліктоздатності [8, с. 552-553]. До того ж, до загальних ознак статусу суб'єктів правовідносин українські теоретики права відносять такі їх юридичні властивості: а) здатність бути носієм суб'єктивних прав і обов'язків (правоздатність); б) свобода волі особи, тобто свобода вибору конкретного змісту своїх вчинків і здатність ухвалювати рішення або здатність брати участь у правовідносинах (дієздатність); в) обов'язковість визнання особи суб'єктом права юридичними нормами [5, с. 6]. Названі та інші ознаки правового статусу суб'єкта права можуть бути використані й при характеристиці конституційно-правового статусу ЗМІ. Разом з тим, вони вимагають свого впорядкування.

На нашу думку, до загальних ознак конституційно-правового статусу ЗМІ слід віднести такі: 1) обумовленість сутністю та змістом конституційно-правових відносин, учасниками яких є або можуть бути ЗМІ; 2) внутрішня структурованість і систематизованість юридичної конструкції конституційно-правового статусу ЗМІ, який, по суті, є системою структурних елементів їх правового статусу та юридичних зв'язків між ними; 3) наявність конституційної правосуб'єктності в ЗМІ у всіх її формах (правоздатність, дієздатність,

деліктоздатність) та перманентність її обсягу залежно від виду правовідносин, учасником яких виступають ЗМІ; 4) визначеність правового статусу ЗМІ в нормах Конституції та законів України; 5) гарантованість правового статусу ЗМІ державою тощо. Очевидно, що ці юридичні ознаки конституційно-правового статусу ЗМІ мають універсальний характер і можуть поширюватися на правовий статус більшості інших суб'єктів конституційного права України.

Поряд із загальними ознаками конституційно-правового статусу ЗМІ потрібно виокремлювати і спеціальні ознаки, які дозволяють виокремлювати статус цього суб'єкта конституційного права від інших. До таких ознак слід віднести такі: 1) за своєю сутністю конституційно-правовий статус ЗМІ в Україні має змішане походження: з одного боку, ЗМІ можуть опосередковувати повноваження органів державної влади і органів місцевого самоврядування та сприяти їх реалізації, а з іншого – волю та законні інтереси інститутів громадянського суспільства; 2) за своїм змістом конституційно-правовий статус ЗМІ визначається їх правосуб'єктністю, необхідною для належної реалізації свободи масової інформації та забезпечення конституційного права громадян України вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір; 3) за своєю формою, або ж правовим виміром існування та дієвості, конституційно-правовий статус ЗМІ втілюється в доктринальному (ідеологічно-правовому), нормативно-правовому та інституційному рівнях; 4) за своєю структурою конституційно-правовий статус ЗМІ представлений юридичною конструкцією, основними складовими елементами якої є передусім конституційна правосуб'єктність ЗМІ та гарантії їх діяльності; 5) за своїми видами конституційно-правовий статус відрізняється багатоманітністю, зумовленою тим, що категорія «ЗМІ» – узагальнююча для

значної кількості суб'єктів, які забезпечують свободу масової інформації та реалізують конституційне право громадян на інформацію, і зміст та обсяг їх правосуб'єктності суттєво розрізняється. Наведені спеціальні юридичні ознаки правового статусу досліджуваного суб'єкта конституційного права є основними, хоча й не вичерпними.

Література

1. *Архипов С. И.* Субъект права: теоретическое исследование / С. И. Архипов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 466 с.
2. *Богданова Н. А.* Система науки конституционного права / Н. А. Богданова. – М.: Юрист, 2001. – 256 с.
3. Конституционное право России: [учеб. для студ. / под ред. А. С. Прудникова, В. И. Авсеенко]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 767 с.
4. *Красноступ Г. М.* Основні напрями правового забезпечення державної інформаційної політики / Г. М. Красноступ // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 10. – С. 79-85.
5. *Окунев І. С.* Загальнотеоретичні засади правового статусу суб'єкта права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. С. Окунев. – К., 2010. – 20 с.
6. *Погорілко В. Ф.* Конституційне право України: акад. курс: підруч.: у 2 т. – Т. 1 / В. Ф. Погорілко, В. А. Федоренко / за ред. В. Ф. Погорілка. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2006. – 544 с.
7. *Пряхина Т. М.* Конституционная доктрина Российской Федерации: науч. изд. / Т. М. Пряхина; науч. ред. В. О. Лучин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2006. – 323 с.
8. *Радько Т. Н.* Теория государства и права: учеб. для вузов / Т. Н. Радько. – М.: Академический проект, 2005. – 816 с.
9. Теорія держави і права: акад. курс: підруч. / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.